

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNİN MÜLKİYET HAKKIYLA İLGİLİ DAVALARI İNCELEME YÖNTEMİ: ÜÇ KURAL ANALİZİ

Suat ŞİMŞEK*

ÖZET

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle açılan davalarda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokol'ün mülkiyet hakkını koruyan 1. maddesinin yapısından ilham alarak geliştirdiği bir analiz yöntemi uygulamaktadır. Üç kural analizi olarak adlandırılan bu analiz yönteminde, mülkiyet hakkına yapılan müdahaleler 1. maddenin yapısına uygun olarak üç kısımda değerlendirilmektedir.

Bu tasnife göre, mülkiyet hakkına yapılan müdahale, malikin, mülkünden resmi ya da fiili olarak yoksun kalmasına neden oluyor ise ikinci kural uygulanmaktadır. Yapılan müdahale, mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolünü ya da vergilerin veya para cezalarının tahsilini sağlamayı amaçlıyorsa üçüncü kural söz konusu olmaktadır. Eğer ikinci ya da üçüncü kuralın uygulanabileceği bir durum söz konusu değil ise "joker kural" niteliğindeki birinci kural uygulanmaktadır.

Mahkeme'nin, mülkiyet hakkına yapılan müdahaleleri bu şekilde bir tasnife tabi tutması uygulamada önemli sonuçlar doğurmaktadır. Her şeyden önce bu üç kurala uygulanacak hükümler, 1. maddede farklı şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca ikinci kural olarak değerlendirilen durumlarda, malike tazminat ödenmesi gerekliliği, diğer iki kurala göre daha belirgindir. Üstelik üçüncü kural kapsamına giren durumlarda, devletlerin sahip olduğu takdir hakkı daha geniştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Mülkiyet Hakkı, Üç Kural Analizi, Mülkiyetin Sınırlandırılması

SURVEYING METHOD OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON CASES REGARDING PROPERTY RIGHT: THREE RULES ANALYSIS

ABSTRACT

European Court of Human Rights applies an analysis method developed by being inspired from the structure of Article 1 of Protocol No. 1, which protects property right in cases presented because of violation of property rights. In this analysis, defined as three rules analysis, interventions made against property right are evaluated in three parts in accordance with the structure of Article 1.

According to this classification, if the intervention made against property right causes proprietor to be deprived of his/her property formally or de facto, the second rule is applied. If the intervention intends to enable control of use of property for the public weal or collection of taxes or fines, the third rule is applied. If it is not suitable to apply the second or third rule, then the first rule is applied as the "joker rule".

* Maliye Bakanlığı, Maliye Uzmanı

Such classification made by the Court for the interventions made against property right poses significant results in implementation. Above all, provisions to be applied for these three rules are regulated in different ways in Article 1. Moreover, the necessity of paying compensation to the proprietor in situations where it is evaluated as the second rule is clearer when compared to other two rules. Besides, judicial discretion that states possess is more comprehensive in situations where third rule is applied.

Keywords: European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights, Right of Property, Three Rules Analysis, Restriction of Ownership

GİRİŞ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS/Sözleşme) ve bu Sözleşmeye ekli protokoller, temel hak ve özgürlüklerin korunması açısından, Sözleşmeyi onaylayan devletlerin hukuk sistemlerinin yanı sıra, ikinci bir koruma mekanizması görevi ifa etmektedir. Çünkü Sözleşme bireylerin, Sözleşme ile korunan haklarının ihlal edildiğini ileri sürebilecekleri bir yargı mekanizması kurmuştur. Sözleşme ile korunan haklarının ihlal edildiğini ileri süren bireyler, ilgili devlet aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM/Mahkeme) nezdinde dava açabilmektedir. Bu kapsamda mülkiyet hakkının ihlal edildiğini düşünen bireyler, Sözleşme'ye Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesine¹ ve Sözleşme'nin usul hükümlerine dayanarak AİHM'de ilgili devlet aleyhine dava açmaktadırlar. Bu davalarda Mahkeme, mülkiyet hakkına yapılan müdahaleleri değerlendirirken "üç kural analizi" olarak tabir edilen bir analiz metodu kullanmaktadır². İlk kez Sporrong ve Lönnroth/İsveç davasında verilen 23.09.1982 tarihli kararda ana hatları ile ortaya konulan bu analiz, Ek 1 No'lu Protokol'ün mülkiyet hakkını koruma altına alan 1. maddesindeki tasnifle doğrudan

1 Ek 1 No'lu Protokol Türkiye tarafından 1952 yılında imzalanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Protokol'ün "Mülkiyetin Korunması" başlıklı 1. maddesinin 6366 sayılı Kanun'la onaylanmış metni şu şekildedir: "Her hakiki veya hükmi şahıs mallarının masuniyetine riayet edilmesi hakkına maliktir. Herhangi bir kimse ancak âmme menfaati icabı olarak ve kanunun derpiş eylediği şartlar ve devletler hukukunun umumi prensipleri dâhilinde mülkünden mahrum edilebilir. Yukarıdaki hükümler, devletlerin, emvalin umumi menfaate uygun olarak istimalini tanzim veya vergilerin veyahut sair mükellefiyetlerin veyahut da para cezalarının tahsili için zaruri gördükleri kanunları yürürlüğe koymak hususunda malik buldukları hukuka halel getirmez."

2 Mahkeme Balcı/Türkiye davasında verdiği, 10.01.2008 tarihli kararında üç kural ile ilgili olarak şu hususları vurgulamıştır: "Mahkeme, mülkiyet hakkının korunmasını garanti altına alan Ek 1 nolu Protokol'ün 1. maddesinin üç kural içerdiğini yineler: Birinci fıkranın birinci cümlesinde yer alan birinci kural genel nitelikte olup, mülkiyetten barışçıl bir biçimde yararlanma ilkesini beyan etmektedir; birinci fıkranın ikinci cümlesinde yer alan ikinci kural, mülkiyetten yoksun bırakmayı içermekte ve bunu belirli koşullara bağlamaktadır; ikinci fıkrada yer alan üçüncü kural, başka şeylerle birlikte, Sözleşmeciler Devletlerin, genel yarara uygun olarak mülkiyetin kullanılmasını kontrol etmelerini tanımlamaktadır. Bununla birlikte bu üç kural, birbirlerinden bağlantısız "ayrı" birer kural değillerdir. İkinci ve üçüncü kurallar, mülkiyetten barışçıl bir biçimde yararlanma hakkına müdahalenin özel halleriyle ilgili olup, birinci kuralda ifade edilen genel prensibin ışığında yorumlanmalıdır."

bağlantılıdır ve mülkiyet hakkına devlet tarafından yapılabilecek müdahaleleri sınıflandırmaktadır³. Mahkeme tarafından yapılan analize göre mülkiyet hakkına; mal ve mülk dokunulmazlığı ilkesinin ihlali (birinci kural), mal ve mülkten yoksun bırakma (ikinci kural), mal ve mülkün kamu yararına kullanımının kontrol edilmesi (üçüncü kural) olmak üzere üç şekilde müdahale söz konusu olabilmektedir⁴. Birinci kural genel olarak mülkiyet hakkına saygı, ikinci kural mülkiyet hakkına müdahale şartları ve üçüncü kural devletin yetkisi olarak isimlendirilir.

Her ne kadar mülkiyet hakkına yapılan müdahaleler Mahkeme tarafından bu şekilde bir sınıflandırmaya tabi tutulsa da bu müdahaleleri her zaman için keskin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün olmamaktadır. Özellikle bazı olaylarda bu üç kural iç içe geçmiş durumda bulunabilmektedir. Mahkeme, James ve Diğerleri/ Birleşik Krallık davasında verdiği 21.02.1986 tarihli kararında, bu kuralların bağlantısız oldukları anlamına gelebilecek şekilde birbirinden “ayrı” olmadıklarını açıkça vurgulamıştır. Mahkemeye göre ikinci ve üçüncü kurallar, mülkiyetten barışçıl bir biçimde yararlanma hakkına müdahalenin (bir başka ifadeyle birinci kuralın) özel örnekleri olup, bunlar, birinci kuralda beyan edilen genel prensibin ışığında yorumlanmalıdır.

Üstelik bazı durumlar o kadar karışıktır ki müdahalenin, müdahale türlerinden herhangi birine sokulması mümkün olamayabilmektedir. Örneğin Mahkeme Beyeler/ İtalya davasında verdiği 05.01.2000 tarihli kararında, dava ile ilgili verilerin ve hukuki durumun karmaşıklığı nedeniyle davayı belli bir kategoride ele almanın mümkün olmayacağını vurgulamıştır (Carss-Frisk, 2003: 47). Ayrıca AİHM'nin bazı davalarda müdahalenin hangi kural kapsamında kaldığı konusunu tespitinde isteksiz davrandığını da belirtmek gerekir. Mahkeme, devlet tarafından mülkiyet hakkına yapılan müdahalenin hangi kural kapsamına girdiğinin tespitinin, davanın çözümlenmesi açısından önemli olmadığı durumlarda, yapılan müdahalenin hangi kural kapsamına girdiğini belirlemeyi gereksiz görmektedir. Mahkeme fazla ödenen vergiyi geri alamama nedeniyle açılan S. A. Dangeville/Fransa davasında verdiği kararında

3 Çalışmamızın başlangıcında, bir hususu belirtmek faydalı olacaktır. Devletin ve diğer kamu idarelerinin bir işlem ya da eyleminin AİHM tarafından “mülkiyet hakkına müdahale” olarak nitelendirilmesi, yapılan işlemin ya da eylemin mutlaka “mülkiyet hakkının ihlali” olduğu anlamına gelmemektedir. Bu anlamda “mülkiyet hakkına müdahale” olarak değerlendirilen her işlem/eylem “mülkiyet hakkının ihlali” olarak değerlendirilmemektedir. “Mülkiyet hakkına müdahale” teşkil eden işlem ve eylemler, ancak Sözleşme’de aranan şartların karşılanmaması durumunda haksız bir müdahale olarak değerlendirilmekte ve “mülkiyet hakkının ihlali” olarak nitelendirilmektedir.

4 Her ne kadar Gemalmaz (2009: 22) AİHM'nin Lithgow ve Diğerleri/Birleşik Krallık kararından esinlenerek, bu üç kurala ilaveten bir de “Yukarıda gösterilen üç ilke birbirinden kopuk ve ilgisiz değildir; ikinci ve üçüncü kurallar, mülkiyetten barışçıl bir biçimde yararlanma hakkına yönelebilecek müdahalelere ilişkin özel ilkelere ve bundan ötürü, bu müdahaleler ilk kuralda ortaya konan genel ilkeler ışığında yorumlanmalıdır” şeklinde bir dördüncü kural olduğunu ifade etmişse de bu ilke bir kuraldan ziyade kurallar arasındaki ilişkiyi tanımlamaya daha yakındır. Zaten AİHM de gerek Lithgow ve Diğerleri/Birleşik Krallık ve gerekse diğer kararlarında bu hususu açıkça vurgulamaktadır.

bu konuda karar vermeyi gereksiz bulduğunu, çünkü ikinci ve üçüncü kuralların bağlantısız olmak anlamında “ayrı” olmadıklarını, bu kuralların mülkiyetten barışçıl şekilde yararlanma hakkını düzenleyen birinci kuralın özel örnekleri olduğunu ifade etmiştir (Şimşek, 2011: 745).

Yine de Mahkeme, genel bir yönelim olarak, 1982 yılında verdiği Sporrong-Lönnroth/İsveç kararından bu yana bu analizini (bazı istisnalar dışında) her geçen gün biraz daha geliştirerek uygulamaya özen göstermektedir. Mahkeme, açılan davayı herhangi bir kural kapsamında değerlendirmeyi gereksiz bulduğunu ifade ettiği S. A. Dangeville/Fransa davasında ve davayı belli bir kural kapsamında değerlendirmenin mümkün olmadığını vurguladığı Beyeler/İtalya davasında dahi konuyu, birinci kural kapsamında çözümleneceğini vurgulamaktan geri kalmamıştır. Bu kapsamda mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasıyla açılan davalarda Mahkeme, mülkiyet hakkına devlet tarafından yapılan bir müdahalenin varlığını tespit etmesi durumunda, müdahalenin Sözleşme’ye uygunluğunu incelemeye geçmeden önce müdahalenin hangi kural kapsamında kaldığını değerlendirmektedir. Bu değerlendirme, mülkiyet hakkına devlet tarafından yapılan müdahalenin Sözleşme’ye ve ekli protokollere uygunluğunun değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Zira Mahkeme tarafından yapılan bu tasnifte ortaya çıkan üç farklı kural için uygulanacak hükümler, farklılık gösterebilmektedir.

1. MÜDAHALE TÜRLERİ

Daha öncede vurguladığımız üzere AIHM içtihatlarına göre mülkiyet hakkına üç farklı şekilde müdahale söz konusu olabilmektedir. Bunlardan birinci kural bireyin mülkiyet hakkına müdahalenin söz konusu olduğu, fakat müdahalenin mülkiyetten yoksunluk doğurmadığı (kişilerin, hukuken ya da fiilen mülklerinden yoksun kalmadıkları) veya mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolünü amaçlamadığı her durumu kapsamaktadır (Grgiç vd, 2007: 12). Bir başka ifadeyle, ikinci ya da üçüncü kural kapsamına girmeyen her olay, birinci kuralın kapsamında kalmaktadır. Bu nedenle bu kurallar açıklanırken önce ikinci ve üçüncü kuralın, sonrasında ise birinci kuralın açıklanması yerinde olacaktır.

1.1. İkinci Kural: Mal ve Mülkten Yoksun Bırakma

İkinci kural olarak adlandırılan bu müdahale türünde kişiler hukuki veya fiili olarak mülklerinden yoksun bırakılmaktadırlar. Bu müdahale türü, Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinin 1. fıkrasının “*Herhangi bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir*” hükmünü ihtiva eden 2. cümlesi ile öngörülmüştür. AIHM, James ve Diğerleri/Birleşik Krallık davasında verdiği kararda (paragraf 71), mülkiyetten yoksun bırakmayı belirli koşullara tabi tutan 2. cümledeki

bu kuralın, mülkiyetten barışçıl biçimde yararlanma hakkına müdahalenin özel bir kategorisi ve (aslında) en radikal türü olduğunu vurgulamıştır.

İkinci kural kapsamında “yoksun bırakma” ifadesiyle kastedilen, malikin mülkü üzerindeki haklarından kalıcı olarak mahrum bırakılmasıdır. Burada ikinci kural ile birinci ve üçüncü kurallar arasındaki ince çizgi kendini göstermektedir. Mülkiyete el koyma kalıcı ise ikinci kural kapsamında mülkten yoksun bırakma söz konusu olacaktır. Buna karşılık, AİHM’nin Handyside/Birleşik Krallık kararında vurgulandığı üzere geçici el koymalar, mülkiyetten yoksun bırakmayı düzenleyen ikinci kuralın değil, birinci ya da üçüncü kuralın kapsamına girmektedir⁵. Ek 1 No’lu Protokol’ün İngilizce metnindeki *“deprived of his possessions”* (mülkiyetinden yoksun bırakma) ifadesi, tersini düşünmeye yol açabilir. Ancak AİHM, Handyside/Birleşik Krallık davasında verdiği 07.12.1976 tarihli kararında, Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinin, Sözleşme’nin hazırlık çalışmalarında Fransızca olarak yapılan bir Belçika değişiklik önerisi sonucu şekillenen yapısının, bu cümlenin sadece *“malikliğinden yoksun bırakılan kişiye (privé de sa propriété)”* uygulanacağını gösterdiğini vurgulamıştır. Mahkeme’nin bu içtihadı nedeniyle, ikinci kural yalnızca malikliğinden (bir başka ifadeyle mülkiyetinden) yoksun bırakılmanın söz konusu olduğu durumlarda uygulanır. Üstelik mülkiyetin, geçici olması kaydıyla, resmi olarak idareye geçmesi bile AİHM tarafından, mülkiyetten yoksun bırakma olarak değerlendirilmemiştir. Örneğin AİHM, arazi toplulaştırmalarında, toplulaştırma alanındaki taşınmazların mülkiyetinin geçici olarak kamu idaresine geçmesini, toplulaştırmanın tamamlanması sonrasında arazilerin eski maliklerine iade edileceğini dikkate alarak mülkiyetten yoksun bırakma olarak kabul etmemiştir⁶. İkinci kuralın uygulanabilmesi için, kişinin mülkiyetinin kesin bir şekilde ve herhangi bir süreye tabi olmaksızın elinden alınması gerekmektedir.

Bu prensip ışığında, bireylerin mülkiyetlerinde bulunan değerlerin resmi bir şekilde kamu kurumlarına geçirilmesi ve bu mülklere el konulması, ikinci kural kapsamına girmektedir. Örneğin kamulaştırma olgusu, Mahkeme tarafından ikinci kural kapsamında değerlendirilmektedir. Çünkü kamulaştırma işleminde

5 Örneğin suç şüphesi ile gözaltına alınan kişinin suç ile doğrudan ilgili eşyalarına geçici olarak el konulması (zapt), mülkten yoksun bırakma niteliğinde değildir.

6 Örneğin Mahkeme, Erkner ve Hofauer/Avusturya kararında (Çeviren, Doğru, 2012/b) şu hususları vurgulamıştır: “Mahkeme ilk önce, Avusturya makamlarının, resmen veya fiilen kamulaştırmada bulunmadıklarını kaydetmektedir. Ağustos 1970’te yapılan nakil geçici olup, ancak toplulaştırma planının yürürlüğe girmesi halinde kesinleşecektir. O halde, işlemin önceki aşamasında yapılan dağıtım, nihai planla teyit edilmezse, başvuru yerlerini geri alabileceklerdir. Bu durumda başvurucuların, 1. Protokolün 1. maddesinin 1. fıkrasının ikinci cümlesi anlamında, kesin olarak “maliki oldukları şeylerden yoksun bırakıldıkları” söylenemez. Geçici naklin hedefi, esas itibarıyla toprağın kullanılmasını kontrol etmek veya kısıtlamak da olmayıp, “geçici malikler” tarafından gelişmiş ve rasyonel bir çiftçilik yapılması için, toplulaştırılacak alanların önceden yapılandırılmasını gerçekleştirmektir. O halde nakil, 1. Protokolün 1. maddesinin 1. fıkrasının birinci cümlesi bakımından ele alınmalıdır.”

kamulaştırmaya konu taşınmazın mülkiyeti kesin olarak kamu idarelerinin mülkiyetine geçmekte ve bireylerin kamulaştırılan taşınmaz üzerinde herhangi bir tasarruf hakkı kalmamaktadır. Hakansson ve Sturesson/İsveç davasında AİHM, devlet kurumlarına kanun gereği zorunlu olarak yapılan satışların ikinci kural kapsamında mülkiyetten yoksun bırakma anlamına geldiğini vurgulamıştır. Özel mülkiyette bulunan taşınmazların kanunlar gereği devlete intikali de Mahkeme tarafından mülkiyetten yoksun bırakmak olarak değerlendirilmiştir. AİHM, Eski Yunan Kralı ve Diğerleri/Yunanistan davasında 1994 yılında çıkarılan bir Kanun ile Eski Yunan Kralı, kız kardeşi ve teyzesine ait taşınır ve taşınmaz malların tazminatsız olarak devlete intikalinin öngörülmesini mülkiyetten yoksun bırakma olarak değerlendirmiştir. AİHM, Yagtzılar ve Diğerleri/Yunanistan davasında da Türk kökenli on başvuruçunun, 1925 yılında Hükümet tarafından el konulan taşınmazları için zamanaşımı nedeni ile herhangi bir tazminat ödenmemesini mülkiyetten yoksun bırakma olarak değerlendirmiş ve başvuruçuların mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

Mülkiyetten yoksun bırakmak, sadece bireylerin mülkiyetinde bulunan malların kamu idaresine ya da üçüncü kişilere geçirilmesi ile sınırlı değildir. Kamuya geçirilen mülkler karşılığında malike ödenmesi gereken tazminatın (örneğin kamulaştırma bedelinin) geç ödenmesi sonucu (özellikle yüksek enflasyon nedeniyle) değer kaybetmesi de Mahkeme tarafından mülkiyetten yoksun bırakma olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Türkiye aleyhine açılan bu davalara⁷ konu olan olaylarda kamulaştırma bedeli, kamulaştırmayı yapan idare tarafından geç ödenmekte; ödeme tarihine kadar olan dönem içinse yalnızca kanuni faiz ödenmektedir. Ancak enflasyon oranının kanuni faizden yüksek olması nedeniyle, malike ödenen kamulaştırma bedeli değer kaybetmekte ve taşınmaz malikleri zarara uğramaktadırlar. Mahkeme, bu davalarda kamulaştırma bedelinin geç ödenmesi halinde enflasyon oranı ile kanuni faiz oranı arasındaki farkın “mülk” olarak değerlendirilebileceğine, bu bedelin geç ödenmesi nedeniyle değer kaybetmesinin ise mal ve mülkten yoksun bırakma anlamına geleceğine, dolayısıyla bu durumun ikinci kural kapsamına girdiğine karar vermiştir.

Mülkiyetin resmi olarak devlete geçtiği fakat devletin fiili olarak mülke el koymadığı durumlar da Mahkeme tarafından mal ve mülkten yoksun bırakılma olarak değerlendirilmiştir. Yunanistan’da Kutsal Manastırların mülkiyetinde bulunan taşınmazların mülkiyetinin bir kanun hükmüyle devlete geçirilmesi sonucu açılan Kutsal Manastırlar/Yunanistan davasında Yunan Hükümeti her ne kadar mülkiyetin devlete geçmesini öngören bir kanun söz konusu olsa da taşınmazlara fiilen el konulmadığını gerekçe göstererek mülkiyetten yoksun bırakmanın gerçekleşmediğini ileri sürmüştür. Yunan hükümetine göre Manastır mallarının devlete devrini öngören bir kanun çıkarılmıştır ancak bu kanun henüz uygulanmamıştır. Ancak bu argüman, Mahkeme tarafından kabul edilmemiştir. Kanun’un idareye taşınmazlara el koyma

⁷ Bunlar arasında en meşhur olanları Aka/Türkiye ve Akkuş/Türkiye davalarıdır.

yetkisi verdiği ve Manastırların taşınmazlarına el konulmayacağına ilişkin olarak herhangi bir garantiye sahip olmadığına dikkat çeken Mahkeme, konuyu ikinci kural kapsamında değerlendirmeye karar vermiştir. AİHM mülkiyet devrini öngören kanunun idari işlemlerle henüz uygulanmamış olmasının, bu işlemlerin gelecekte de yapılmayacağı güvencesini vermediğini, dolayısıyla mülkiyet hakkına yapılmış bir müdahalenin bulunduğunu ifade etmiştir.

Mal ve mülkten yoksun bırakmanın gerçekleşmiş olabilmesi, bir başka anlatımla ikinci kuralın uygulanabilmesi için mülkiyetin mutlaka resmi bir şekilde kamu idarelerine geçmesi gerekmektedir (Karşı görüş Gemalmaz, 2009: 20). Mahkeme'ye göre mülkten yoksun bırakmak sadece resmi (hukuki) müdahaleler yolu ile değil, fiili (de facto) de olabilmektedir; bu nedenle sadece hukuki durumların değil, aynı zamanda fiili durumların da değerlendirilmesi gerekir. Mahkeme'nin Papamichalopoulos ve Diğerleri/Yunanistan kararı ile Sporong ve Lönnroth/İsveç kararında da açıkça vurguladığı üzere, Sözleşmenin temel amacı pratik ve etkili hakların korunması olduğundan, şikayet edilen durumun fiili kamulaştırma sayılıp sayılmayacağına belirlenmesi gereklidir.

Fiili (de facto) olarak yapılan (mülkiyetin resmi olarak kamuya geçirilmediği) bu müdahalelerin Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinin 1. paragrafının 1. cümlesi kapsamında "mal ve mülk dokunulmazlığının ihlali" mi, yoksa aynı paragrafın 2. cümlesi kapsamında "mal ve mülkten yoksun bırakma" mı olduğunu kestirebilmek her zaman mümkün olmamaktadır. AİHM önüne gelen olayların özelliğine göre müdahalenin hangi kural kapsamına girdiğini, işlemin sonuçlarını ve etkilerini dikkate alarak değerlendirmektedir (Dinç, 2007: 47).

Burada Mahkeme'nin kullandığı önemli bir kriter, mülküne müdahalede bulunan taşınmaz malikinin taşınmazını satma, bağışlama, kiraya verme veya diğer şekillerde tasarruf etme imkanının bulunup bulunmadığıdır. Uluslararası hukukun genel ilkeleri ile de örtüşen (Carss-Frisk, 2003: 34) bu kritere göre, devlet tarafından yapılan müdahaleler sonucu mülkiyete ilişkin hakların kullanılamaz hale gelmesi, bir başka ifade ile malikin mülkünden tasarruf etme imkanının kalmaması söz konusu ise (resmi bir devir ya da tescil olmasa bile) fiilen mal ve mülkten yoksun bırakmanın gerçekleştiği kabul edilmelidir. Mahkeme davacının taşınmazı üzerinde satış, bağış, miras bırakma, vasiyet gibi herhangi bir tasarruf hakkının bulunmadığı Brumarescu/Romanya davasında mal ve mülkten yoksun bırakmanın gerçekleştiğine, dolayısıyla ikinci kuralın uygulanması gerektiğine karar vermiştir. Mahkeme, dava konusu taşınmaz hakkında resmi bir kamulaştırma işlemi olmaksızın el konulması ve kamuya ait bir vakıf tarafından üzerinde tesisler inşa ettirilmesi nedeniyle açılan Papamichalopoulos/Yunanistan davasında da hukuki bir kamulaştırma olmamasına rağmen malikin, taşınmazı üzerinde herhangi bir şekilde tasarrufta bulunmasının mümkün olmamasını dikkate alarak ikinci kuralın uygulanması gerektiğine karar vermiştir (Dutertre, 2005: 445-446).

Buna karşılık mülkiyete devlet tarafından yapılan müdahale mülkiyet hakkını tamamen ortadan kaldırmayıp sadece kısıtlıyorsa ve malikin mülkünden bir şekilde tasarruf etme imkanı var ise mülkiyetten yoksun bırakma söz konusu olmayacaktır (Sarı, 2010: 77). Bu kapsamda inşaat yasakları gibi mülkiyetin kamu yararına kullanımını önemli ölçüde güçleştiren müdahalelerde malikin taşınmazından bir şekilde yararlanma ya da tasarrufta bulunma imkanı var ise mülkiyet hakkına bir müdahale olduğu kabul edilmekle birlikte bu müdahale, mülkiyetten yoksun bırakma olarak nitelendirilmemektedir. Mahkeme malikin mülklerini kullanmaya, satmaya, vasiyet etmeye, bağışlamaya veya ipotek etmeye yönelik haklarının devam ettiği Sporong ve Lönnroth/İsveç davasında mal ve mülkten yoksun bırakmanın söz konusu olmadığına karar vererek davayı birinci kural kapsamında incelemiştir. Bu davada Mahkeme taşınmaz üzerinde inşaat yapılmasına izin verilmemesine ve taşınmaz maliki taşınmazını kiralamakta zorluk çekmesine rağmen malikin taşınmazı satma imkanı bulunduğunu dikkate alarak ikinci kuralın uygulanmayacağını ifade etmiştir. Mahkeme'ye göre inşaat yasakları, mülkiyet hakkının özünden bazı şeylerin yitirilmesine sebep olmakla birlikte, sonuçları itibarıyla mülkiyetten yoksun bırakmaya indirgenebilecek bir müdahale söz konusu değildir⁸.

Mülkiyetten yoksun bırakmanın gerçekleşmesi için, mülkiyetin mutlaka kamu idaresine geçmesi gerekmemektedir. Bu noktada mülkiyetin devlete, gerçek kişilere ya da özel hukuk tüzel kişilerine geçirilmiş olması belirleyici değildir. Eğer mülkiyet, devlet tarafından yapılan bir müdahale sonucu bireyin mülkiyetinden çıkarılmış ise (bu durumdan yarar gören kim olursa olsun) mal ve mülkten yoksun bırakmanın gerçekleştiğini kabul etmek gerekir (Sarı, 2010: 61). Örneğin James ve Diğerleri/ Birleşik Krallık davasında, dava konusu taşınmazların mülkiyetinin, devlet tarafından çıkarılan bir kanun hükmü neticesinde, özel hukuk kişilerine geçirilmiş olmasına rağmen Mahkeme, konuyu mal ve mülkten yoksun bırakma olarak değerlendirmiş ve davayı ikinci kural kapsamında değerlendirmeye karar vermiştir.

8 Mahkeme Sporong-Lönnroth/İsveç kararı kararında şu hususları vurgulamıştır (Doğru, 2012/d): “İlk önce, İsveç yetkili makamlarının başvuruçuların mülklerini kamulaştırmadığı hatırlanmalıdır. Bu nedenle başvuruçular, hiçbir zaman resmen “sahibi oldukları şeylerden yoksun” bırakılmamışlardır; mülklerini kullanmaya, satmaya, vasiyet etmeye, bağışlamaya veya ipotek etmeye devam etmişlerdir. (...) Mahkeme'ye göre, şikâyet konusu sonuçlar, söz konusu mülkleri tasarruf etme imkânının daraltılmasından kaynaklanmıştır. Bu sonuçlar, istikrasız hale gelen mülkiyet hakkı üzerindeki kısıtlamalardan ve mülklerin değeri üzerine doğmuş kısıtlamanın sonuçlarından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte söz konusu hak özünden bazı şeyler yitirmekle birlikte, tümüyle kaybolmamıştır. Söz konusu tedbirlerin sonuçları, mülkiyetten yoksun bırakmaya indirgenebilecek türden değildir. Mahkeme bu bağlamda, başvuruçuların mülkleri Stockholmdaki kamulaştırma izinlerinden ve inşaat yasaklarından etkilenmesi nedeniyle satma imkânının daha da zor hale gelmesine rağmen, mülklerini kullanabilme ve satabilme imkânına sahiptir. Hükümetin verdiği bilgiye göre, birçok satış gerçekleşmiştir. Bu nedenle, bu davada birinci fıkranın ikinci cümlesini uygulama imkânı yoktur.”

1.2. Üçüncü Kural: Mal ve Mülkün, Kamu Yararına Kullanımının Kontrol Edilmesi

Mülkiyet hakkına devlet tarafından yapılan müdahale, mülkiyetin kamu yararına kullanımını ya da vergilerin, para cezalarının veya benzeri diğer katkıların⁹ ödenmesini sağlamak amacını taşıyorsa, dava üçüncü kural kapsamında kalmaktadır. Bu kural Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinin *“Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez.”* hükmünü ihtiva eden 2. fıkrası ile düzenlenmiştir. Egemenlik hakları bakımından kamu gücünün ayrıcalıklı konumunu belirtmek amacıyla konulan (Dinç, 2007: 123) bu kural kapsamında hem mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü, hem vergi, para cezası ve benzeri yükümlülüklerin konulması, hem de bunların tahsili için gerekli tedbirlerin alınması mümkündür (Etgü, 2009: 187).

Dolayısıyla bu müdahale türünün iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi mülkiyetin kamu yararına kullanılmasını sağlamak üzere gerekli tedbirler almaktır. AİHM, Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinin 2. paragrafının, devletlerin mülkün kullanımının kamu yararı doğrultusunda kontrolü için gerekli gördükleri kanunları çıkarma haklarını saklı tuttuğuna, bu tür kanunlara özellikle modern toplumlarımızda sıkça rastlandığına vurgu yapmaktadır. İşte, mülkiyetin kamu yararına kullanılmasını sağlamak amacı ile yapılan bu müdahaleler üçüncü kural kapsamına girmektedir.

Burada karşımıza ilk olarak kamu yararının ne olduğu sorusu çıkacaktır. AİHM, kamu yararının tanımını yapmaktan kaçınmakta ve kamu yararına olan durumların takdir edilmesi konusunda devletlere önemli bir hareket alanı bırakmaktadır. Aslında Sözleşme'nin hiçbir yerinde takdir yetkisi kavramı yer almamakla birlikte Mahkeme'ye göre ulusal makamlar, kendi toplumları ve onun ihtiyaçları hakkında

9 Burada katkı (İngilizce metindeki ifadesiyle “contribution”) kelimesiyle ifade edilmek istenen, vergiler ve para cezaları dışında kalan ve devlet tarafından çıkarılan bir mevzuat hükmü gereği ödenmesi zorunlu olan parasal değerlerdir. Bir ekonomik unsurun bu madde kapsamında değerlendirilmesi için mutlaka devlet tarafından tahsil edilmesi gerekmez. Bu fıkra kapsamına giren değerlerin belirleyici özelliği, devlet tarafından çıkarılan bir mevzuat hükmüne dayanılarak kamu idareleri ya da kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları tarafından tahsil ediliyor olmalarıdır. Bu anlamda bir kanun hükmüne dayanılarak, kamu iktisadi teşebbüsleri ya da meslek odaları gibi devlet dışı tüzel kişiler tarafından tahsil edilen katkılar da bu fıkra kapsamında değerlendirilmektedir. Örneğin mesleki veya sosyal sandıklar için yapılan zorunlu kesintiler ikinci fıkra kapsamına girmektedir. Her ne kadar Avrupa İnsan Hakları Komisyonu E. ve G. R./Avusturya davasında verdiği 14.05.1984 tarihli kararında kiliseye yapılması zorunlu bağışları; bağışların devlet tarafından değil, devletten otomatik şekilde hareket etme imkânına sahip olan kilise tarafından toplandığı gerekçesiyle “vergi ve benzeri katkılar” kapsamında değerlendirmemişse de (Gemalmaz, 2009: 508) Mahkeme Darby/İsveç davasında kiliseler için yapılan zorunlu bağışları Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesi kapsamında değerlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek, Suat (2010) “Vergi Politikaları, Mülkiyet Hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi” Maliye Dergisi, Yıl: 2010, Sayı: 159

doğrudan bilgiye sahip oldukları için, neyin “kamu yararına” olduğuna hükmederken, kural olarak bir uluslararası yargıca göre daha iyi konumdadırlar¹⁰. Bu nedenle, Sözleşme tarafından kurulan koruma sistemine göre, mülkiyet hakkına müdahaleyi gerektirecek kamuyu ilgilendiren bir sorunun varlığını ve çözüm yollarını takdir etmek, öncelikle ulusal makamların işidir¹¹. Sözleşme’nin koruyucularının uzandığı diğer alanlarda olduğu gibi burada da ulusal makamlar belirli bir takdir alanından yararlanırlar. Mülkü kamulaştırma kanunları yürürlüğe koyma kararı genellikle siyasi, ekonomik ve sosyal konuların dikkate alınmasını gerektirir. Bu konulardaki fikirler de demokratik bir toplum içinde epeyce farklılık gösterir. Bu nedenle AİHM sosyal ve ekonomik politikaları uygulayan yasama meclisine sunulan takdir hakkının geniş olmasının doğal olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, yasama meclisinin neyin “kamu yararına” olduğu konusundaki kararına, bu kararın açık bir biçimde makul bir temele dayanmaması hali dışında, saygı göstermektedir. Bundan dolayı mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrol edilmesi açısından, kamu yararını takdir yetkisi taraf devletlere aittir.

Ülkeye bazı malların sokulmasının yasaklanması, yasak olan bu malların kaçak olarak sokulmak istenmesi durumunda müsadere edilmesi, suçta kullanılan malların müsadere edilmesi, inşaat yapılmasının bina inşaat ruhsatına ve yapı kullanma iznine tabi kılınması, kiralara uygulanacak artış oranlarının sınırlanması, kiraya veren - kiracı ilişkilerinin (özellikle kira konusu taşınmazların tahliyesinin) yasal ya da idari mevzuatla düzenlenmesi şeklinde ortaya çıkabilen bu müdahale türünde malik devlet tarafından kendisine yüklenen yapma, yapmama ya da katlanma yükümlülüklerine uygun davranmak zorunda bırakılmaktadır.

Örneğin özel mülkiyette bulunan mallara, çeşitli kamu politikaları (suç işlemek amacı ile kullanıldığı, suçtan elde edildiği, ülkeye kaçak olarak sokulduğu, genel ahlaka aykırı olduğu vb.) gereğince geçici olarak el konulması üçüncü kural kapsamında değerlendirilir. AİHM içtihatlarına göre çeşitli politikaların uygulanması amacıyla geçici olarak el konulan malların durumu Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinin 2. fıkrası (üçüncü kural) kapsamına girmektedir. Örneğin AİHM Raimondo/İtalya davasında 1994 yılında verdiği kararında, hakkında ceza soruşturması açılan kişinin bazı malları hakkında uygulanan geçici el koyma (zapt) tedbirinin üçüncü kural kapsamına girdiğini tespit etmiştir. Çünkü el koyma tedbiri, başvuru Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinin 1. fıkrası anlamında mülkiyet hakkından yoksun bırakmayıp ikinci fıkraya göre mülkiyetin kamu yararına aykırı olarak kullanılmasını engellemektedir. Vendittelli/İtalya davasında Mahkeme, ceza yargılaması prosedürü kapsamında gerçekleştirilen geçici el koymaların mal ve mülkten yoksun bırakma niteliği taşımadığına, bunun mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrol edilmesi olarak değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir. AİHM Handyside/Birleşik Krallık davasında genel ahlaka aykırı bulunan bir yayının yetkili makamlarca toplatılmasının

10 AİHM’nin Lightow ve Diğerleri/Birleşik Krallık kararı

11 AİHM’nin James ve Diğerleri/Birleşik Krallık kararı

ve daha sonra imha edilmesinin, mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü niteliğinde olduğuna karar vermiştir. Mahkemeye göre geçici olarak el koyma “mülkiyetten yoksun bırakma” kapsamına girmemektedir. Çünkü şikayet edilen el koyma geçicidir. El koyma, başvurunun, malikliğini sürdürdüğü mal ve mülkünü belirli bir süre dilediği gibi kullanabilmesini önlemekten başka bir şey değildir; hakkında açılan dava beraatla sonuçlandığında, onları geri alacaktır.

AİHM içtihatlarına göre, devlet tarafından uygulanan kira kontrolleri (kira bedellerinin yasal ya da idari düzenlemeler ile sınırlandırılması), mülkün kamu yararına kullanımının kontrolü anlamına gelmektedir. Bu konuya güzel bir örnek Mellacher ve Diğerleri/Avusturya davasıdır. Kısaca özetlemek gerekir ise, bu davaya konu olan olayda başvuruçuların mülkiyetinde bulunan ve 1978 yılında yapılan sözleşme ile kiraya verilen taşınmazın kira bedeli, 1981 yılında çıkarılan bir kanun ile kiracılar lehine düşürülmüştür. AİHM, kira bedelinin kanun ile düzenlenmesi yönündeki bu tedbirlerin ne hukuki ve ne de fiili bir kamulaştırma olmadığı sonucuna varmıştır. Davacıların mülklerinin herhangi bir kamu idaresine devredilmediğini ve maliklerin mülklerini kullanma, kiralama veya satma hakkından da yoksun bırakılmadıklarını dikkate alan Mahkeme, davacıların taşınmazın kira gelirlerinin bir bölümünden yoksun bırakan söz konusu önlemleri, mülkün kamu yararına kullanılmasının kontrolü olarak değerlendirmiştir.

Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinin 2. paragrafıyla devlete tanınan mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrol edilmesi şeklindeki yetki, imar planları konusunu da kapsamaktadır. Günümüzde devletler, çevrenin korunması ve sağlıklı yapılaşmanın sağlanabilmesi amacıyla gerek imar mevzuatı ve gerekse imar planları vasıtasıyla çeşitli önlemler alabilmektedirler. Planlı gelişmenin temel araçlarından biri sayılan imar planları, getirdikleri hükümler ve kısıtlamalar nedeniyle aynı zamanda en çok tartışmaya neden olan konuların da başında gelmektedir. Bunun da temel nedeni imar mevzuatının ve imar planlarının, mülkiyet hakkını çok yakından etkilemesidir. Çünkü imar planları hem taşınmazın belirli bir amaçla (konut, ticaret, sanayi gibi) kullanılmasını zorunlu kılmakta, hem de bu taşınmazlar üzerinde inşaat yapılmasını inşaat ruhsatına ve yapı kullanma iznine tabi kılmaktadır. Bunun yanı sıra, kişinin kendi parseli üzerinde yapacağı yapının imar mevzuatına ve imar planlarına uygun olması gerekmektedir. Ayrıca arazi ve arsa düzenlemesi esnasında, düzenlemeye tabi tutulan parsellerin bir kısmının, kamu hizmetine ayrılan yerlerde kullanılmak üzere ve bu parsellerde meydana gelen değer artışı karşılığı olarak alınması da bireylerin mülkiyet hakkını doğrudan etkilemektedir. Bunun yanı sıra, özellikle imar planında getirilen kullanım kararları (özel mülkiyette bulunan bir taşınmazın resmi ya da umumi hizmet alanına ayrılması gibi) nedeniyle uygulanan inşaat yasakları dava konusu yapılmaktadır. Planlama ve kentleşme konusunda alınan bütün bu önlemler, üçüncü kural kapsamında mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü olarak değerlendirilmelidir. Mahkeme, Charpman/Birleşik Krallık davasında başvuruçunun idareden izin almaksızın kendisine ait arazi üzerinde karavanı içerisinde yaşamını

sürdürmesine ilişkin yasaklamanın mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü anlamına geldiğine dikkat çekmiştir (Dağlı, 2007: 68). Mahkeme, Gallego Zarfa/İspanya davasında işyeri açma ruhsatı verilmesinin belirli şartlara bağlanmasını mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü olarak nitelendirmiştir. AİHM, Allan Jacobsson/İsveç davasında da imar mevzuatı gereğince uygulanan inşaat yasaklarını da mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü olarak görmüştür.

Üçüncü kural olarak adlandırılan bu müdahale türünün ikinci yönü ise vergilerin, para cezalarının ve benzeri katkıların tahsilinin sağlanmasıdır. Vergi konusu, bir devletin varlığını sürdürebilmesi ve kamu hizmetlerinin devamının sağlanabilmesi için hayati önem taşıdığı ve her devletin siyasi, ekonomik ve sosyal politikaları ile yakından ilgili olduğu için AİHM, bireylere yüklenecek vergilerin türü ve miktarı konusunda, devletlere geniş bir takdir yetkisi tanımıştır (Carss-Frisk, 2003: 4). Sözleşmenin uygulanmasında ülkenin ekonomik durumuna göre ekonomi politikasının iyileştirilmesi, mali düzenin sağlam temellere oturtulması amacıyla Sözleşmeye taraf devletlerce yapılan yasal düzenlemeler, kamu yararına uygun ve demokratik yapının bir gereği olarak değerlendirilmiştir (Etgü, 2009: 187).

Vergi politikalarını uygulamak amacıyla alınan tedbirler AİHM tarafından mal ve mülkün kullanımının kontrolü olarak değerlendirilen durumların en tipik örneğini oluşturmaktadır (Grgiç vd, 2007: 46; Gümüşkaya, 2010: 103). Mahkeme Sa Cabinet Diot ve Sa Gras Savoye/Fransa davasında verdiği 22.07.2003 tarihli kararında vergi ile ilgili olarak devlet tarafından alınan önlemlerin Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinin ikinci fıkrası (üçüncü kural) kapsamına girdiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra vergi borçlarını tahsil etmek için kişilerin mülkiyetinde bulunan mallara devlet tarafından el konulması da üçüncü kural kapsamında değerlendirilmektedir. Örneğin Mahkeme, Gasus Dossier-Und Fördertechnik GmbH/Hollanda davasında vergi borcu nedeniyle yapılan haczin devletin vergi toplama mekanizmasının bir parçası olduğuna ve bu nedenle de devletlerin vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamasını mümkün kılan ikinci paragraf (üçüncü kural) kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir (Carss-Frisk, 2003: 37).

Buna karşılık kamu idareleri tarafından mülkiyet hakkına dönük olarak yapılan uygulamalar “vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak” amacını taşımıyorsa, yani uygulama (fazla ve yersiz alınan verginin iade edilmemesinde ya da geç iade edilmesinde olduğu üzere) belirgin bir vergi politikasına dayanmıyorsa ve vergi teşkilatının yanlış uygulamalarından kaynaklanıyorsa AİHM, konuyu ikinci ya da üçüncü kural kapsamında değerlendirmektedir. Fakat Mahkeme’nin buradaki tutumu istikrar kazanmamıştır. Örneğin Kustannus Oy Vapaa Ajattelija AB ve Diğerleri/Finlandiya davasında fazla ve yersiz olarak alınan verginin iade edilmemesi, ikinci kural kapsamında mülkiyetin ihlali olarak değerlendirilmiştir (Gümüşkaya, 2010: 104). Buna karşılık Mahkeme, fazla alınan verginin iade edilmemesi nedeniyle açılan S. A. Dangeville/Fransa davasında verdiği kararında

konuyu birinci kural kapsamında incelemeye karar vermiştir. Aynı şekilde fazla ve yersiz alınan verginin iadesinde kamu idaresi tarafından faiz ödenmemesi de birinci kural kapsamında incelenmiştir (AİHM'nin Eko-Elda Avee/Yunanistan kararı, Çeviren: Candan, 2006).

Mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrol edilmesi (üçüncü kural) bazı durumlarda mülkiyetin tamamen kamu idaresine geçmesini gerektirmektedir. Bu durum ise “mülkiyetten yoksun bırakmak” (ikinci kural) ile “mülkün kullanımının kontrol edilmesi” (üçüncü kural) arasında bir başka kesişme noktasını oluşturmaktadır. Mahkeme, mülkiyetin fiilen ya da resmi olarak kamu idaresine geçtiği durumları genel olarak ikinci kural kapsamında; buna karşılık (kanuna ve ahlaka aykırı eserlerin müsadere edilmesinde olduğu üzere) mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü amacıyla kamuya geçirildiği durumları üçüncü kural kapsamında değerlendirmektedir. Bu yaklaşım bazı yazarlar (Gemalmaz, 2009) tarafından tutarsızlık olarak nitelendirilmiştir. Oysaki burada herhangi bir tutarsızlık ya da çelişki bulunmamaktadır. Aksine, Mahkeme'nin mülkiyetin kamu idaresine geçmesine neden olan her durumu ikinci kural kapsamında görmediği dikkate alındığında Mahkeme'nin bu konudaki yaklaşımın oldukça tutarlı olduğu görülmektedir. Mahkeme mülkiyetin kamu idaresine geçmesi sonucunu doğuran müdahaleleri değerlendirirken müdahalenin sadece niteliğini değil, amacını da dikkate almaktadır. Eğer mülkiyetin kamu idaresine geçirilmesi mülkiyetin kontrolü amacıyla yapılıyorsa, yani müdahalenin asıl amacı mülkiyeti elde etmek değil, mülkiyetin kamu yararına kullanımını kontrol etmek ya da vergiler, para cezaları ya da diğer katkıların tahsilini sağlamak ise üçüncü kural uygulanmaktadır¹². Örneğin ülkeye belirli malların sokulmasının yasaklanması ve bu malların kanun dışı yollardan ülkeye sokulurken

12 İstisnai bir karar olarak Mahkeme, Hentrich/Fransa davasında, daha az tapu harcı ödemek amacıyla tapudaki satış bedeli düşük gösterildiği iddia edilen bir taşınmaz hakkında devlet tarafından ön alım yetkisinin kullanılmasının, Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinin 2. cümlesi anlamında mülkiyetten yoksun bırakma (ikinci kural) oluşturduğunu ifade etmiştir. Ancak kanaatimizce Mahkeme'nin bu davadaki değerlendirmesi eleştiriye açık, hatta hatalıdır. Daha az tapu harcı ödemek amacıyla tapudaki satış bedeli düşük gösterildiği iddia edilen bir taşınmaz hakkında Gelirler Müdürlüğü tarafından ön alım hakkı kullanılması dolayısıyla açılan bu davada davacının yakındığı temel konu, taşınmazın ön alım hakkı kullanılarak devlet mülkiyetine geçirilmesidir. Elbette ki burada bir “mülkiyetten yoksun bırakma” söz konusudur. Ancak bir müdahalenin hangi kural kapsamında kaldığını doğru bir şekilde değerlendirebilmek için sadece müdahalenin sonucuna bakmak yetmez, müdahalenin amacı daha büyük bir önem taşır. Mahkeme önüne gelen benzer vergi davalarında dava konusu olay mülkiyetten yoksun bırakma olsa dahi konuyu ikinci kural kapsamında değil, üçüncü kural kapsamında çözümlenmektedir (Yaltı, 2006: 71). Bu davada da müdahalenin amacı vergi benzeri bir gelir olarak tapu harcının taşınmazın gerçek değerini yansıtabilecek şekilde yatırılmasının sağlanmasıdır. Amaç vergi ve benzeri gelirlerin tahsilini sağlamak olduğuna göre ön alım hakkının kullanılmasının üçüncü kural kapsamında değerlendirilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Mahkeme'nin bu yaklaşıma uygun olarak verdiği kararlar da bulunmaktadır. Örneğin vergi borcu nedeniyle yapılan bir haciz dolayısıyla açılan Gasus Dossier-Und Fördertechnik GmbH/Hollanda davasında AİHK davanın mal ve mülkten yoksun bırakmayı düzenleyen ikinci kural kapsamında incelenmesi gerektiğini vurgulamış (Sarı, 2010: 133) ise de Mahkeme buna katılmamış ve davanın, devletlere vergi politikası uygulama yetkisi veren üçüncü kural kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir.

yakalanması üzerine müsadere edilmesi AİHM tarafından, mülkiyetin kamu idaresine geçmesine neden olmasına rağmen, ikinci kural kapsamına değil, üçüncü kural kapsamında değerlendirilmektedir. Mahkeme Agosi/Birleşik Krallık davasında ülkeye kaçak olarak sokulmak istenen altın sikkelerin müsadere edilmesini, mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü olarak değerlendirmiştir. Buna karşılık mülkiyetten yoksun bırakma sonucunu doğuran işlemler, belli durumların önlenmesi ya da belirli politikaların uygulanması amacı ile yapılmıyorsa, yani amaç bir politika uygulamak değil de mülkiyeti elde etmek ise (kamulaştırma ya da kamulaştırmaz el atmada olduğu üzere) ikinci kuralın uygulanması gerekir. Dolayısıyla mülkiyetin devlete geçmesi sonucunu doğuran müdahalelerin ikinci ya da üçüncü kural kapsamına girdiğini tayin etmek için müdahalenin amacı kullanışlı bir kriter olarak durmaktadır.

1.3. Mal ve Mülk Dokunulmazlığı İlkesinin İhlali

1. maddenin *“Her gerçek ve tüzel kişinin mallarının masuniyetine riayet edilmesini isteme hakkı vardır”* şeklindeki birinci cümlesinde öngörülen birinci kural, diğer iki kuralın uygulanamadığı durumlarda uygulanabilecek bir tür *“joker kural”* niteliğindedir (Dutertre, 2005: 451). Çünkü Ek 1 No’lu Protokol’ün 1. maddesinin metninde mal ve mülk dokunulmazlığına saygı ilkesi ile ilgili olarak herhangi bir şarta yer verilmemiştir. Bir başka ifadeyle bu müdahale türü, kuralları ve şartları önceden belirlenmiş bir müdahale türü değildir. Birinci kural, mülkiyetin fiili ya da resmi bir şekilde devlete geçmediği durumlar ile mülkiyet hakkına, mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü ya da vergilerin, para cezalarının ve diğer katkıların tahsili amacıyla devlet tarafından yapılmış bir müdahalenin söz konusu olmadığı her durumu kapsamaktadır. Bu nedenle Mahkeme (Erkner ve Hofauer/Avusturya kararında vurguladığı üzere), birinci kurala aykırılık bulunup bulunmadığına karar vermeden önce, son iki (ikinci ve üçüncü) kuralın uygulanabilir olup olmadığını incelemek durumundadır. Eğer yapılan müdahale ikinci ve üçüncü kuraldan herhangi birinin kapsamına girmiyorsa, dava birinci kural kapsamında değerlendirilmektedir (Sarı, 2010: 56).

Burada Ek 1 No’lu Protokol’ün Türkçe metni ile orijinal İngilizce metni arasındaki bir farka değinmek gerekir. Türkçe metinde *“malların masuniyetine riayet edilmesini isteme hakkı”* söz konusu iken İngilizce metinde *“malvarlığından barışçıl şekilde yararlanma hakkı (peaceful enjoyment of his possessions)”* söz konusudur. Bu iki ifade tarzı ilk bakışta oldukça benzer görünse de aralarında önemli bir farklılık da söz konusudur. Türkçe ifade tarzı, devlete hitap ederken ve devleti kısıtlarken İngilizce metin kişiye hitap etmektedir. Üstelik Türkçe metinde *“mallar”*dan bahsedilmesine karşılık İngilizce metinde Türkçeye *“malvarlığı”* olarak çevrilebilecek *“possessions”* kelimesi, Fransızca metinde ise Fransız hukuk literatüründe miras yolu ile geçebilen tüm hakları ifade etmek için kullanılan (Gemalmaz, 2009: 8) *“biens”* kavramı söz konusudur. Hem *“possessions”* hem de *“biens”* kavramı, *“mal”* kavramından daha geniş bir anlama sahiptir (Gemalmaz, 2009: 8). Ancak AİHM, uygulamada İngilizce

ve Fransızca metinleri dikkate aldığı için bu farklılık, AİHM uygulaması açısından bir farklılık doğurmamaktadır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki birinci kural, ikinci ve üçünü kuralın aksine devlete, mülkiyet hakkına müdahale için açık bir yetki vermemektedir. Bu kural daha ziyade, devletlerin belirli iç hukuk kurallarına dayanmaksızın, hatta bazı durumlarda iç hukuk kurallarına aykırı şekilde mülkiyet hakkına müdahalede bulunması durumunda ortaya çıkmaktadır.

Birinci kuralın, şartları ve kuralları önceden belirlenmiş bir müdahale türü olmaması nedeniyle birinci kural kapsamında değerlendirilen durumları tek tek açıklamak mümkün değildir. Sadece, AİHM'nin birinci kural kapsamında çözüme bağladığı bazı davaları örnek olarak açıklamak mümkündür. Bu müdahale türüne örnek olarak, imar planında resmi ve umumi hizmet alanlarına ayrılmış bulunan taşınmazlar hakkında verilen kamulaştırma izinleri gösterilebilir. Mahkeme, Sporrong ve Lönnroth/İsveç davasında bu tür taşınmazlar hakkında uygulanan kamulaştırma izinlerini birinci kural kapsamında mal ve mülk dokunulmazlığının ihlali olarak nitelendirmiştir. Bu davaya konu olan olayda, hukuki bir kişiliğe sahip olan Sporrong Miras Şirketine ait olan bir taşınmaz ile Bayan Lönnroth'a ait olan bir başka taşınmaz hakkında İsveç Hükümeti tarafından Stockholm Belediyesine beş yıllık bir süre için kamulaştırma izni verilmiştir. Bu izin 1979 yılına kadar devam etmesine ve bu süre boyunca, taşınmaz maliklerinin taşınmazda inşaat yapmasına müsaade edilmemesine rağmen taşınmaz kamulaştırılmamıştır. Bu durumun dava edilmesi üzerine, AİHM bu davada birinci paragrafın ikinci cümlesinin (yani ikinci kural) bu olayda uygulanamayacağına karar vermiştir. Mahkemenin, kamulaştırma izinlerini ikinci kural kapsamında görmemesinin temel nedeni, başvuruçuların (hakkında kamulaştırma izni verilen taşınmazın maliklerinin), bu izin boyunca mülkü kullanabilmeleri, satabilmeleri veya diğer tasarrufi işlemleri yapabilmelerinin kanunen mümkün olmasıdır. Diğer taraftan kamulaştırma izinleri, mülkün kullanımını kontrol etme amacını taşımadığı için üçüncü kural kapsamına da girmemektedir. Bu nedenle Mahkeme, dava konusu olayda ikinci ve üçüncü kuralın uygulanamayacağını, genel kural olan birinci kuralın uygulanması gerektiğine karar vermiştir.

Poiss/Avusturya davasında verilen kararda arazi toplulaştırması yapılan alanlarda bulunan taşınmazlara devlet tarafından geçici olarak (toplulaştırma işlemleri tamamlanıncaya kadar) el konulması da, mülkiyet resmi bir şekilde kamu idaresine geçtiği halde, Mahkeme tarafından birinci kural kapsamında değerlendirilmiştir. Mahkemenin, geçici devri birinci kural kapsamında görmemesinin iki temel nedeni bulunmaktadır. Öncelikle, yapılan devir işlemi geçicidir, bir başka anlatımla hukuki ya da fiili bir kamulaştırma bulunmamaktadır. Toplulaştırma işlemi tamamlandıktan sonra, taşınmazlar eski maliklerine iade edilecektir. Dolayısıyla geçici devir ikinci kural kapsamına girmemektedir. Ayrıca geçici devir mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü amacını da taşımadığından üçüncü kural kapsamına girmemektedir. Stran

Greek Refineries ve Stratis Andreadis/Yunanistan davasında davacının lehine olan tahkim kurulu kararının uygulanmasını engelleyen mevzuat da birinci kural kapsamında değerlendirilmiştir.

2. ÜÇ KURAL ANALİZİNİN UYGULAMADAKİ SONUÇLARI

Mülkiyet hakkına yapılacak müdahalelerin bu şekilde sınıflandırılmasının pratikte bir anlamı var mıdır? Bir başka ifadeyle Mahkeme'nin bu şekilde yaptığı sınıflandırma herhangi bir etki doğurmakta mıdır?

Kurallar arası farklılıkların dikkat çektiği en önemli nokta, bu kurallara uygulanacak hükümlerdir. Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinin 1. fıkrasının birinci cümlesinde, "birinci kural" ile ilgili herhangi bir şart yer almamaktadır. Aynı husus, maddenin 2. fıkrası, yani üçüncü kural için de geçerlidir; fıkra, bu konuda herhangi bir kısıtlama öngörmemektedir. Buna karşılık maddenin 1. fıkrasının 2. cümlesi, ikinci kural (mal ve mülkten yoksun bırakma) açısından önemli şartlar ortaya koymaktadır. Buna göre mal ve mülkten yoksun bırakmanın ancak kamu yararını sağlama amacıyla yapılması, bu müdahalenin kanun tarafından öngörülmesi ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olması gerekir¹³. Görüldüğü üzere her üç kurala uygulanacak şartlar, madde metninde farklı şekilde tasarlanmıştır. Bundan dolayı Mahkeme, mülkiyet hakkıyla ilgili ilk davalarda bu farklılıklara dikkat etmekteydi. Ancak günümüzde kurallar arasındaki farklılıklar ortadan kalkmış gözükmektedir. Bugün için hangi kural uygulanırsa uygulansın mülkiyet hakkına yapılacak müdahalelerin Sözleşme'de ve Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinde aranan şartları (kamu yararına olma, hukuk tarafından öngörülme, uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olma, orantısallık, ölçülülük ve tazminat) karşılaması gerekir. Örneğin hukuk tarafından öngörülme 1. maddenin metninde yalnızca 1. paragrafın ikinci cümlesinde (ikinci kural) ve 2. paragrafta (üçüncü kural) geçmesine rağmen AIHM birinci kural kapsamına giren müdahaleler açısından da hukuk tarafından öngörülme şartını aramaktadır. Örneğin Iatridis/Yunanistan davasında Mahkeme, yapılan müdahaleyi birinci kural kapsamında değerlendirmesine rağmen hukuk tarafından öngörülme kriterine göre inceleme yapmıştır. Aynı şekilde kamu yararına olma kriteri de her üç kural açısından da geçerlidir (Sarı, 2010: 65).

Kurallar arasındaki önemli bir farklılık, mülkiyet hakkına yapılan müdahale karşılığında ödenecek tazminat ile ilgilidir. Aslında Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesi tazminat konusunda herhangi bir hüküm ihtiva etmemektedir. Ancak Mahkeme, Sözleşme'nin "adil tatmin" konusunu düzenleyen 41. maddesini dikkate alarak mülkiyet hakkına yapılacak müdahaleler karşılığında tazminat ödenmesi gerektiğine

¹³ Bu şartlarla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Şimşek, Suat (2011) Türk Hukukunda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011

karar vermektedir. Ancak Mahkeme tarafından tazminata karar verilirken, müdahalenin hangi kural kapsamında kaldığı özel bir önem arz etmektedir. AİHS'in 41. Maddesi Uyarınca Yapılacak Tazminat Taleplerine Dair Yönerge'nin 2. maddesine göre, Mahkeme'nin tazminata hükmetmesi için, bunu hakkaniyete uygun bulması gerekir. Hakkaniyet ilkesi gereği Mahkeme, gerçekten maruz kalınan zararın veya gerçekten meydana gelmiş olan gider ve masrafların değerinden daha az tazminata hükmetmek veya tamamıyla hiçbir tazminata hükmetmemek için nedenler bulabilmektedir. Adil tazminat miktarı belirlenirken dikkate alınan önemli bir husus ise mülkiyet hakkına yapılan müdahalenin niteliğidir. Mahkeme tazminat miktarını belirlerken idarenin işlem ve eyleminin kişilerin mülkiyeti üzerinde yaptığı etkiyi dikkate almaktadır. Mahkeme Gillow/Birleşik Krallık davasında verdiği kararında orantısallığın (bir başka ifadeyle kamunun genel yararı ile bireysel yarar arasındaki dengenin), mülkiyet hakkına yapılan müdahalenin sertliği ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini; mülkten yoksun bırakmanın (ikinci kural), mal ve mülk dokunulmazlığının ihlaline (birinci kural) ve mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolüne (üçüncü kural) göre daha ciddi olduğundan orantısallık ilkesinin uygulamasının farklılık göstereceğini ifade etmiştir (Çoban, 2008: 206). Bu anlamda özellikle ikinci kural kapsamına giren müdahalelerde tazminat gerekliliği Mahkeme tarafından daha sıkı bir şekilde vurgulanmaktadır. Buna karşılık Mahkeme birinci ve üçüncü kural kapsamına giren bazı durumlarda, iddia edilen zararlara ilişkin bazı başlıklar açısından ihlal kararı vermekle yetinmekte (bir başka ifadeyle hakkın ihlal edildiğinin tespitini yeterli görmekte) ve ayrıca bir tazminata karar vermemektedir.

Ayrıca, bu üç kural arasındaki fark gitgide azalsa da üç kural analizinin pratikte önemli bir sonucu daha söz konusudur. Öncelikle devletlere mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü ya da vergilerin ve başka katkıların ödenmesini sağlamak amacıyla mülkiyet hakkına müdahale etme imkânı tanıyan üçüncü kuralın uygulanmasında Mahkeme'nin devlete tanıdığı takdir hakkı, diğer iki kurala göre daha fazladır. AİHM'nin sıkça vurguladığı üzere maddenin 2. fıkrası (üçüncü kural), devletleri sorunların varlığı ve müdahalenin gerekliliği konusunda tek yetkili makam haline getirmektedir. Bu nedenle devletlerin bu konudaki takdir hakkı, diğer alanlara nazaran oldukça geniştir. Mülkiyet hakkına yapılan müdahaleler için kullanılan takdir hakkı doktrini, üçüncü kural kapsamında bir müdahale söz konusu olduğunda "*geniş takdir hakkı doktrinine*" dönüşmektedir (Yalıtı, 2006: 63).

SONUÇ

AİHM, 1982 yılında verdiği Sporrong ve Lönnroth/İsveç kararından bu yana, mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle açılan davaları, üç kural analizi olarak adlandırılabilir bir yöntemle değerlendirmektedir. Mahkeme tarafından yapılan analize göre mülkiyet hakkına mal ve mülk dokunulmazlığının ihlali (birinci kural),

mal ve mülkten yoksun bırakma (ikinci kural), mal ve mülkün kullanımının kontrol edilmesi (üçüncü kural) olmak üzere üç şekilde müdahale söz konusu olabilmektedir.

Eğer malikin, mülkünden fiili ya da resmi bir şekilde ve kalıcı bir şekilde yoksun bırakılması söz konusu ise mal ve mülkten yoksun bırakmanın gerçekleştiği kabul edilmektedir. Üstelik mal ve mülkten yoksun bırakmanın söz konusu olabilmesi için mülkiyetin mutlaka devlete geçmesi gerekmektedir. Mülkiyetin, devlet tarafından çıkarılan bir mevzuatın uygulanması nedeniyle, üçüncü kişilere geçmesi durumunda ikinci kural uygulanır.

Mal ve mülkten yoksun bırakmanın gerçekleşmiş sayılabilmesi için malikin, mülkiyetinden kalıcı olarak mahrum bırakılmış olması gerekir. Geçici el koymalar, ikinci kuralın değil; birinci ya da üçüncü kuralın kapsamına girmektedir. AİHM, Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinin yapısının, ikinci kuralın yalnızca kalıcı el koymalarda uygulanmasına izin verdiği görüşündedir.

Mülkiyetin resmi olarak kamu idaresine geçmediği fakat kamu idaresi tarafından taşınmaza fiilen el konulan bazı durumlarda da mal ve mülkten yoksun bırakmanın gerçekleştiği kabul edilmektedir. Bu tür durumlarda, ikinci kuralın uygulanabilmesi için malikin taşınmazı üzerinde herhangi bir şekilde tasarruf imkânının bulunmaması gerekir. AİHM tarafından uygulanan ve uluslararası hukukun genel ilkelerine de uygun olan bu ilke gereğince malikin mülkü üzerinde satış, kira vb. herhangi bir yolla tasarruf imkânı bulunuyor ise ikinci kural uygulanmayacaktır.

Mülkiyetin resmi olarak devlete geçtiği fakat fiili olarak devletin mülke el koymadığı durumlar da ikinci kural kapsamında değerlendirilmektedir. AİHM, Kutsal Manastırlar/Yunanistan davasında, Manastırların mülkiyetinde bulunan malların devlete geçmesini öngören Kanun'un dava tarihi itibarıyla henüz uygulanmamış olmasını, mal ve mülkten yoksun bırakmanın gerçekleşmiş sayılması önünde bir engel olarak görmemiştir.

Mülkiyet hakkına devlet tarafından yapılan müdahale, mülkiyetin kamu yararına kullanımını ya da vergi ve benzeri diğer alacakların ödenmesini sağlamak amacını taşıyorsa, dava üçüncü kural kapsamında çözümlenmektedir. Bu kural bir yandan mülkiyetin kamu yararına kullanımını sağlamakta, bir yandan da vergi ve benzeri diğer alacakların ödenmesini sağlamak üzere devlete, gerekli tedbirleri alma hakkı vermektedir. Bu kapsamda ülkeye bazı malların sokulmasının yasaklanması, yasak olan bu malların kaçak olarak sokulmak istenmesi durumunda müsadere edilmesi, suçta kullanılan malların müsadere edilmesi, inşaat yapılmasının bina inşaat ruhsatına ve yapı kullanma iznine tabi kılınması, kiralara uygulanacak artış oranlarının sınırlandırılması şeklinde ortaya çıkabilen müdahaleler, üçüncü kural kapsamında değerlendirilmektedir.

Mülkiyetin kullanımının kontrolü açısından kamu yararına olan durumların takdiri tamamıyla Sözleşme'ye taraf devletlerin yetkisindedir. AİHM, açıkça dayanaktan yoksun olmadığı sürece devletlerin kamu yararını belirleme konusunda geniş bir takdir hakkının bulunduğuna karar vermektedir.

Mülkiyet hakkına devlet tarafından yapılan müdahale, mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü ya da vergi ve benzeri diğer alacakların ödenmesini sağlamak amacını taşıyorsa ya da mülkiyet devlete fiili ya da resmi olarak geçmiyor ise dava birinci kural kapsamında çözülmektedir. Birinci kural, şartları ve kuralları önceden belirlenmiş bir müdahale türü değildir, bu nedenle birinci kural, ikinci ve üçüncü kuralın aksine devlete, mülkiyet hakkına müdahale için açık bir yetki vermemektedir.

Mahkemenin uyguladığı bu analiz yöntemi iki açıdan önemli sonuçlar doğurmaktadır. İlk olarak, her ne kadar gitgide azalsa da bu üç kurala uygulanacak hükümler arasında hala önemli farklılıklar söz konusudur. Örneğin mülkiyet hakkına yapılacak müdahale karşılığı malike tazminat ödenmesi şartı, birinci ve üçüncü kurala nazaran, ikinci kuralda daha belirgindir. Ayrıca devletlere mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrolü ya da vergilerin ve başka katkıların ödenmesini sağlamak amacıyla mülkiyet hakkına müdahale etme imkanı tanıyan üçüncü kuralın uygulanmasında Mahkeme'nin devlet tanıdığı takdir hakkı, diğer iki kurala göre daha fazladır.

KAYNAKÇA

- Carss-Frisk, M. (2003), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 No'lu Protokolünün 1. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Genel Müdürlüğü İnsan Hakları El Kitapları, No:4, Ankara, <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/kitapmad1pro.zip>.
- Candan, T. (2006), "AİHM'nin Eko-Elda Avey/Yunanistan Kararı" Danıştay Dergisi, Yıl:2007, Sayı:114, Erişim Adresi: <http://www.danistay.gov.tr/dergi114.htm>, Erişim Tarihi:11/08/2010.
- Çoban A. R. (2008), "Strasbourg'da Herküllere İhtiyacımız Var Mı? Ulusal Takdir Yetkisi ve Evrensel Standartlar Arasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 2008, Cilt: 57, Sayı: 3.
- Dağlı, H. (2007), "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Mülkiyet Hakkı", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Dinç, G. (2007), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Malvarlığı Hakları, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.
- Doğru, Osman (Çeviren) (2012/b), "AİHM'nin Erkner ve Hofauer/Avusturya Kararı", Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Projesi, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, <http://ihami.anadolu.edu.tr/aihmgoster.asp?id=127>, Erişim Tarihi: 01.09.2012.
- Doğru, Osman (Çeviren) (2012/d), "AİHM'nin Sporong-Lönnroth/İsveç Kararı", Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Projesi, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, <http://ihami.anadolu.edu.tr/aihmgoster.asp?id=55>, Erişim Tarihi: 07.07.2012.
- Dutertre, G. (2005), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadından Alıntılar, Avrupa Konseyi Yayınları, http://www.coe.int/t/e/human_rights/awareness/7._special_projects/key_case_law_extracts_turkish.pdf, Erişim Tarihi: 22.06.2006.
- Etgü, M. A. (2009), "Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Mülkiyet Hakkına Bakışı", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Gemalmaz, H. B. (2009), "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı", Beta Yayınları, İstanbul.
- Grgiç ve Diğerleri (2007), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Mülkiyet Hakkı, Çeviren: Özgür Heval Çınar ve Abdulcelil Kaya, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokollerinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap, Avrupa Konseyi, İnsan Hakları El Kitapları, No: 10.

- Gümüškaya, G. (2010), Mülkiyet Hakkına Vergisel Müdahaleler Bakımından İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne Kişisel Başvuru, XII Levha Yayınları, İstanbul.
- Sarı, İ. G. (2010), "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 1. Protokole Göre Malvarlığı Haklarının Korunması", Oniki Levha Yayınları, İstanbul.
- Şimşek, Suat (2010), "Vergi Politikaları, Mülkiyet Hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi" Maliye Dergisi, Yıl: 2010, Sayı: 159
- Şimşek, Suat (2011), Türk Hukukunda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı, Ankara.
- Yaltı, B. (2006), Vergi Yükümlüsünün Hakları, Beta Yayınları, İstanbul.